

Mihók Sándor t. alezredes:

A HADIKÖLCSÖN MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

„A hadikölcsön jegyzése oly honpolgári kötelesség, amelyben mindenkinek tehetsége és vagyona arányában kell részt vennie. A hadikölcsönt jegyző a belső front katonája.”

Dr. Wekerle Sándor m. kir. pénzügyminiszter¹

ÖSSZEFOGLALÓ: A Nagy Háború idején Magyarországon összesen nyolc alkalommal bocsátottak ki hadikölcsönkötvényeket – 1914 novembere és 1918 júniusa között, általában ősszel és tavasszal – több mint 18 milliárd korona névértékben. Hogy ez mennyire nagy összeg volt, jól szemlélteti az, hogy a háború előtti utolsó rendes költségvetésben a bevételi főösszeg alig haladta meg a 2 milliárd koronát.² A kötvények jegyzése iránti kezdeti lelkesedés a háborús évek előrehaladtával egyre csökkent, azonban a háborús propaganda továbbra is „hazafias kötelességként” és „jó befektetesként” népszerűsítette a hadikölcsönjegyzést. A háború végén azonban a befektetők szembesültek a szomorú valósággal: a pénzüket elvesztett.

KULCSSZAVAK: Nagy Háború, Magyar Királyság, hadigazdálkodás, hadikölcsön/hadikötvény, háborús propaganda

BEVEZETÉS

A háború kitörésétől kezdve teljesen egyértelmű volt az Osztrák–Magyar Monarchia pénzügyi és katonai vezetői számára, hogy még egy rövid lefutású összecsapás sem finanszírozható a költségvetés aktuális folyó bevételeiből. Ezért a hadigazdálkodásra történő átállás egyik első intézkedéseként azonnali hatállyal bezárták a bécsi és a budapesti értéktőzsdét és fizetési moratóriumot rendeltek el (azaz a tartozások törlesztésére halasztást engedélyeztek). A háborús kiadások fedezését a kormány – mivel közvetlen kölcsönt nem, vagy csak nagyon korlátozottan vehetett fel a jegybanktól – hadikölcsönkötvények kibocsátásával kívánta megoldani.³ A rendelkezésre álló források szerint Magyarország első világháború alatti katonai és a háborúval kapcsolatos egyéb kiadásai összesen 32,7 milliárd koronát tettek ki. A hadikiadások 53%-át a hadikölcsön bevételeiből, 30%-át közvetlen jegybanki hitelből,

¹ Kiss Anita – Vass Olivér (szerk.): Jegyzett-e már Hadikölcsönt? Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, 2014. <http://pestmegyei100eve.blogspot.hu/2014/11/jegyzett-e-mar-hadikolcsont.html> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

² Juhász István: A háború átírja az adószabályokat. Adó/Online, Wolters Kluwer (Nemzetközi Kiadó és Információszolgáltató Vállalat) Kft. <https://ado.hu/rovatok/ado/a-haboru-atirja-az-adoszabalyokat> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

³ Bodrogi Bence – Galántai Zoltán: Gazdaságtörténet. Typotex Kiadó, 2013. <http://www.tankonyvtar.hu/hu> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

7%-át kereskedelmi bankoktól felvett hitelekből, 5%-át külföldi kölcsönökből és alig 5%-át adóbevételekből biztosította a magyar állam.⁴

A hadikölcsönkötvények háború utáni visszafizetésével kapcsolatban fel sem merült, hogy az nem, vagy pedig nem a jegyzéskor rögzített feltételek szerint történik meg. Ezt a bizakodó álláspontot támasztja alá egy 1917-ben kiadott, az iskolai oktatásban és a nagyközönség tájékoztatására is széles körben használt kiadvány, amely szerint: „...Magyarországon a hadikölcsönök túlnyomó része örökös járadékkötvényből áll: tulajdonképpen követelési jog egy járadékra, amelynek forrása az állam egész bevétele. E bevételeknek fedezete pedig a nemzet munkaereje, szorgalma, gazdasági erőfeszítése, teljesítőképessége, amely az állam tetemesen megnövekedő szükségleteit elő fogja teremteni. A hadikölcsön tehát végeredményben utalvány a saját munkásságunkra, és minthogy csaknem egészében a belföldön van elhelyezve, önmagunknak fizetjük vissza a hadikölcsön magas járadékában a megnövekedett állami szükségletekre befizetett többletet...”⁵

A hadikölcsön azonban nem csupán egyszerű pénzügyi akció volt, ami alkalmat adott rá, hogy az emberek és cégek három-négy percentes megtakarításaikat öt és fél, majd később több mint 6%-os megtakarításra váltsák. A kedvező kamat persze nem volt lényegtelen, az első kibocsátások során olyan sokan vették ki bankbetétjeiket, hogy a magyar kormány kénytelen volt számos pénzintézetnél tőkét elhelyezni azért, hogy azok ki tudják fizetni a betéteseiket. De a lelkesedés legalább ilyen fontos volt azért, hogy megmutassa a társadalom elszántságát. A kölcsönöket hatalmas propaganda vezette be, a lapok hosszasan cikkeztek hazafias kötelezettségről, rendre felsorolták, hogy a városok, arisztokraták, ismert vállalkozók, politikusok közül ki és milyen összeget jegyzett. *A hadikölcsön elképesztően könnyen hozzáférhető volt, postától a lövészárkokig eljutó ügynökökig mindenhol jegyezhetők az érdeklődők, akiket sokszor személyesen is bombáztak a jegyzésre felszólító levelekkel.*

A kezdeti lelkesedés azonban érthető módon alábbhagyott. Az egyre gyorsuló áremelkedés mellett már nem az amúgy is a több évtizedes lejáratú hadikölcsön – pl. az 1918. júniusi utolsó jegyzés lejáratára 1958-ban lett volna – volt a legnépszerűbb befektetés, hanem a megélhetési cikkek nagytételben történő beszerzése (és az azokkal való üzérkedés). Az utolsó jegyzések idejére az intézményi befektetők aránya már 60%-ra nőtt, pedig ekkor már minden eszközzel ösztönözték a hadikölcsön jegyzését.⁶ A korabeli háborús propaganda szerint: „*aki a készpénzt elvonja az államtól éppen olyan hazafiatlanul cselekszik, mint aki hadköteles fiát tagadja el a katonaság elől.*”⁷

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Az első világháborús nemzetek háborús kiadásainál három fedezeti forma játszott főszerepet: *a kölcsönök, az adók és a papírpénz* (ami lényegében kényszerkölcsönnek tekinthető). Valamennyi hadviselő állam mind a három fedezeti formát igénybe vette, de az igénybevétel

⁴ Szijj Jolán (főszerk.): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Budapest, Petit Real, 2000.

⁵ Imre Sándor (szerk.): A Világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda kiadása, Budapest, 1917, 154. http://mtdportal.extra.hu/books/imre_sandor_a_vilaghaboru.pdf (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

⁶ Egry Gábor: Hogyan pénzeljünk egy háborút? 2. <http://elsovh.hu/hogyan-penzeljunk-egy-haborut/> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

⁷ Rőczei Livia: „Lelkesülve látjuk a régi ősi harcok képesség újra való feltámasztását.” A Pest megyei közvélemény és az első világháború, 7. <http://pest.archivportal.hu/data/files/202266412.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

aránya közt már lényeges eltérések tapasztalhatók. *A főkérdés az volt: adóval vagy kölcsönrel célszerűbb-e fedezni a háború kiadásait?* Az első megoldás mellett főleg az angolszász iskola képviselői, a kölcsönök mellett pedig a francia, olasz és német szakírók foglaltak állást.

A két ellentétes álláspont között azonban számos átmeneti felfogást találunk. A főbb irányzatok az alábbiakban foglalhatók össze:

- Háború esetén egyedül kölcsönhöz kell folyamodni. Ennek a nézetnek főleg Franciaországban és Németországban voltak lelkes hívei.
- Az amerikai iskola radikális képviselőinek felfogása szerint a háborús kiadások lehetőleg csak adóval fedezendők.
- Adót és kölcsönt is igénybe kell venni. Ennek a felfogásnak volt a legtöbb híve. Különbség csupán a két fedezeti forma arányait illetőleg volt. (Az angol iskola egyik irányzata szerint a nagyobb részt adóval kell fedezni, a másik angol irányzat – a „theory of fifty-fifty” – a fele-fele elvet vallotta, vagyis felerészben adóval, felerészben kölcsönrel kell finanszírozni a háborút.)
- A francia írók egy részének nézete szerint adóval fedezendők a normális (tehát nem hadi-) kiadások, valamint a kölcsön kamatszolgálata. A többi kiadás kölcsönrel fedezendő.

Tekintsük át, hogy a gyakorlatban miként valósultak meg ezek az elképzelések. Angliában már a 18. századtól kezdve szinte állandóan követett elv volt a hadikiadásoknak a lehető legnagyobb mértékben adóval történő fedezése, ezért ezt az utat választották és ezt az elvet követte az Egyesült Államok is a háború folyamán.⁸ Megjegyzést érdemel, hogy 1917-ig még az „adópartí” Nagy-Britannia is kibocsátott hosszú lejáratú kötvénykölcsönt, az Egyesült Államokban pedig 1917 és 1918 között négy ízben lehetett jegyezni úgynevezett „Liberty Loan” kötvényeket, amelyek lényegében a brit kötvénykölcsönnek feleltek meg. Mindkét országban a költségvetési deficit jelentős részét finanszírozták ezek a bevételek.⁹ Franciaországban a háború finanszírozását a kölcsönpolitika határozta meg. Németország a 19. században szintén ezen az elvi alapon állt, s bár közvetlenül a háború kitörése előtt ennek a politikának tekintélyes hazai ellenzői voltak, a Nagy Háború finanszírozása mégis a kölcsönpolitika jegyében zajlott. *Az Osztrák–Magyar Monarchia politikája inkább a német mintához igazodott, azonban az osztrák hadikölcsönkötvény-kibocsátás közel kétszer akkora volt, mint a magyarországi.* Olaszország pedig – különösen a háború vége felé – az amerikai iskola elveit követte.¹⁰

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS MAGYAR HADIKÖLCSÖNKÖTVÉNY-KIBOCSÁTÁS

Az előzőekben vázlatosan áttekintettük, hogy a hadban álló nemzetek az első világháború idején állami értékpapírokat, úgynevezett hadikölcsönkötvényeket bocsátottak ki. Ezzel próbálták bevonni a magántőkét a háborús kiadások finanszírozásába, ezzel is apasztva a „felduzzadt pénzforgalmat”. Fontos mérföldkő volt, hogy Magyarországon kis címletű

⁸ Hojdrík Sándor: Az államkölcsönök és a háborús pénzügyek. Magyar Statisztikai Szemle, VI. évfolyam 6. szám, 1928, 609. https://www.ksh.hu/statszemle_archivum#year=1928 (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

⁹ Pogány Ágnes: A magyarországi közkölcsönök története az első világháború kitörésétől a pénzügyi stabilitásig. Történelmi Szemle, 2002/1–2. szám, 73. http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=16614 (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

¹⁰ Hojdrík: i. m. 613.

állampapírt ekkor forgalmaztak először a kisbefektetők részére. Hazánkban 1914 és 1918 között összesen nyolc alkalommal bocsátottak ki hadikölcsönt, jellemzően minden év őszen és tavaszán. *Magyarországon 1914. november 12-én jelent meg az első felhívás.* Csábító volt a 6%-os kamat, emellett több előnnyel is járt az egyéb befektetési formákhoz képest. A hitelintézetekben őrzött takarékbetéteket korlátlanul lehetett kölcsönjegyzésre fordítani. Kamatadó nem terhelte, bemutatóra szóltak, tehát eladásukhoz nem kellett semmilyen procedúra, és a hitelintézetek fiókjaiban könnyen lehetett jegyezni.

Magyarországi hadikötvény-kibocsátások (Mrd korona)

1914. november: 1,23

1915. május: 1,13

1915. október: 2,27

1916. április: 1,94

1916. november/december: 2,36

1917. május: 2,55

1917. november: 3,95

1918. május/június: 3,16

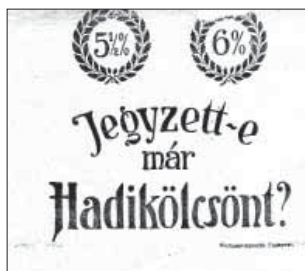
(Forrás: *Manfried Rauchensteiner: The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918, 577.*)

Különböző formái voltak. *A hagyományos hadikölcsön-járadékkötvény mellett a hadikölcsön-pénztárjegy is elérhető volt.* A járadékkölcsön 6%-os, a pénztárjegy 5,5%-os kamatot biztosított. A 100 korona névértékű hadikölcsönkötvényhez 20 szelvény járt, de a szelvényív bemutatása után újabb 20-at kaptak, a pénztárjegyeket pedig az ígéretek szerint 1926. június 1-jén az állam teljes értékben beváltotta (volna). A járadékkötvényt és a pénztárjegyet bármikor könnyen el lehetett adni, illetve a befektetők kölcsönt is felvehettek rá. Az első 10 százalék befizetését követően pedig egy hónap alatt négy részletben is lehetett törleszteni.¹¹ Az első hadikölcsön-kibocsátás sikere messze meghaladta a szakemberek előzetes várakozásait, néhány nap leforgása alatt több mint 1 milliárd koronás bevételt hozott a költségvetésnek.

A siker nagyban köszönhető a Pénzügyminisztérium által rendkívül jól szervezett és irányított propagandának is. A hadikölcsönkötvények népszerűsítésében igen nagy részt vállaló újságok és szaklapok – „költségmegtérítés” címén – a jegyzett összeg fél ezrelékét kapták. A hadikölcsön népszerűsítésében részt vett az egész magyar közélet, egyházi és világi méltóságok, a gazdasági érdekképviseltek, társadalmi egyesületek. A kormánypárti és ellenzéki politikusok egyaránt a hadikölcsönök jegyzése mellett agitáltak. Szimbolikus jelentőségű volt az is, hogy a legelső aláíró valamennyi kibocsátásnál I. Ferenc József uralkodó volt. Halála után IV. Károly is mindig jelentős összegű jegyzésekkel indította az aláírási időszakot. Az első hadikölcsön kibocsátását továbbiak követték, amelyek nagyjából az első mintájára történtek.¹² Az első kötvényakció országos sikerei ellenére „a nézeteiben és következményeiben korszakalkotó háborúval járó rendkívüli kiadások” hamarosan újabb pénzügyi intézkedéseket igényeltek.

¹¹ Pápai Tamás László: Gyárak a hadsereg szolgálatában – Haditermelés Pestszentlőrincen. In: Heilauf Zsuzsanna – Pápai Tamás László: Sorsfordulók. Pestszentlőrinc és Soroksárpéteri az első világháborúban. A Tomory Lajos Múzeum kiadványa, 2016, 62. <http://muzeum18ker.hu/wp-content/uploads/2016/10/teljesek%C3%B6tvetetre-1.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

¹² Pogány: i. m. 73.

1. kép *Hadikölcsönjegyzésre buzdító szórólap*

(Forrás: <http://pestmegye100eve.blogspot.hu/2014/11/jegyzett-e-mar-hadikolcsont.html> Letöltés időpontja: 2018. 02. 15.)

A második hadikölcsön kibocsátására így alig fél évvel az első aláírási felhívás megjelenését követően sor került. Ez alkalommal 5,5%-os kamatozású kötvények is piacra kerültek. A hadikölcsönkötvények kibocsátását – mint az előzőekben láttuk – a lakosság meggyőzése és buzdítása érdekében minden alkalommal komoly agitációs tevékenység előzte meg a hatóságok részéről, amely az esetleges ellenpropaganda hangjait is igyekezett még csírájukban elfojtani. A harmadik kötvényjegyzés idején ugyanis már megjelentek azok a hangok, mely szerint: „nem kell jegyezni, mert ha nem lesz elég pénz, hamarabb lesz vége a háborúnak...” A negyedik hadikölcsönjegyzés során (1916 tavaszán) a magyarországi települések polgármesterei, vezetői irányába agitálók sorába belépett a Magyar Városok Országos Kongresszusa is, és így az állami hadikölcsön-propaganda szolgálatába állt. A korabeli rendőrségi jelentésekből azonban az is kitűnik, hogy a hatóságok képviselői a meggyőzés mellett már a hivatali tekintélyük latba vetésével is igyekeztek nyomást gyakorolni a lakosságra. Például a kecskeméti rendőrfőkapitány 1916 májusában beidézttette azokat a nem közhivatalalt betöltő hadiszolgálat alól felmentetteket (66 személyt), akiknek a vagyoni viszonyai elvileg lehetővé tették hadikölcsön jegyzését, de nem éltek a „lehetőséggel”, és igyekeztek őket a hadikölcsön befektetés helyességéről meggyőzni.¹³

Az ötödik hadikölcsön esetében a már megszokott 6%-os járadékkötvények mellett 5,5 %-os adómentes törlesztéses kötvényeket is kibocsátottak. Ezeket, a nagyobb befektetőkre számítva, csak nagyobb (2000, 5000 és 10 000 koronás) címletekben adták ki. Ezek a törlesztéses kötvények, ellentétben a többi ilyen értékpapírnál követett gyakorlattal, nem voltak a jegybanknál lombardírozhatók.¹⁴ A háború előrehaladtával mind több és több lehetséges tőkeforrást igyekeztek az állami kölcsönműveletekhez bevonni. Ezért lehetővé tették, hogy többféle értékpapírra záloghitelt lehessen igénybe venni a jegybanknál, amennyiben a kölcsönt az adós hadikölcsön jegyzésére fordítja. Ingatlanokra is folyósítottak ilyen céllal jelzáloghiteleket, és megkönnyítették az árvapénzek és a házassági óvadékok hadikölcsönbe való fektetését. Még a hitbizományi vagyonokat is igénybe lehetett venni hadikölcsönök jegyzésére.¹⁵

¹³ Gyenesei József: Kecskemét hadikiadásai az első világháború idején. In: Gyenesei József (szerk.): Hátországban. Kecskemét az I. világháború idején. A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára. Sorozaton kívüli kiadványok. Kecskemét, 2015. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BKKM_Sk_18_Hatorszagban/?pg=314&layout=s_307-310. (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

¹⁴ Alapesetben a hadikölcsönkötvényekre az Osztrák–Magyar Bank értékük 75%-áig lombardkölcsönt (értékpapírkölcsönt) folyósított, továbbá korlátlanul leszámította a benyújtott váltókat, így azok vásárlói az általuk jegyzett összeget majdnem teljes egészében a jegybank bankjegykibocsátása segítségével refinanszírozhatták. Lásd Botos János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. Múltunk, 2015/3. szám, 79–80. <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00043/pdf/> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

¹⁵ Pogány: i. m. 73.

A hatodik hadikölcsön újonsága a 15659/1917. BM. eln. számú körrendelet alapján bevezetett hadikölcsön- (élet-)biztosítás volt. Az új hadikölcsönkötvény lényege az volt, hogy amennyiben az azt jegyző 15 éven át teljesíti az esedékes befizetéseket, akkor ennek fejében a futamidő leteltével a jegyzésnek megfelelő összegű 6%-os hadikölcsönkötvényt kap biztosítási összegként. Azonban ehhez a kötvényhez családja akkor is hozzájuthatott (volna), ha az illető a 15 év letelte előtt meghalt. A lakosság befektetési lehetőségeinek csökkenése után a kormányzat még inkább igyekezett azon rétegek támogatását megnyerni, akik számára a háború elsősorban anyagi fellendülést hozott. Az egyik ilyen csoport a hadiszállítóké volt, akikkel már a hatodik hadikölcsönjegyzés időszakától komolyan számoltak a döntéshozók. A kamatozó államkötvények megvásárlása bár továbbra is önkéntes lehetőség volt számukra, azonban ennek elmulasztása esetén a belügyminiszter „szankciók” alkalmazását helyezte kilátásba a hadiszállítókkal szemben. Ennek a lényege az volt, hogy felhívta a hatóságok figyelmét arra, hogy az olyan hadseregszállítóra, aki a megrendelésekért kapott összegekkel arányban nem álló csekélyebb mértékben jegyez hadikölcsönt, gyakoroljon „erkölcsi” nyomást. (Az erkölcsi nyomás pedig mindig bevált eszköz volt a kevesebbet jegyző vállalkozókkal szemben, és a befektetési kedvüket még az is fokozta, hogy az országos és helyi lapok leközlötték a nevüket és az általuk jegyzett összeget...)

A hetedik hadikölcsön országos eredményessége valószínűleg annak volt köszönhető, hogy azt honvédek és népfelkelők is tömegesen jegyezték. A váratlan sikert a kormányzat a következő alkalommal is igyekezett megismételni, ekkor azonban már a honvédelmi miniszter

2. kép Hadikölcsönkötvény (1915)

(Forrás: <http://pestmegyei100eve.blogspot.hu/2014/11/jegyzett-e-mar-hadikölcsont.html>)

Letöltés időpontja: 2018. 02. 15.)

reszleteiben szabályozta a katonák hadikölcsönjegyzési szabályait. A tárgyban kiadott rendelet mindenekelőtt leszögezte, hogy senkit se szabad hadikölcsönjegyzésre kényszeríteni, ezért a szabadságok, a rövid eltávazások, valamint a takardón túli kimaradások engedélyezését vagy egyéb kedvezmények nyújtását, továbbá a kiszabott fenyítések elengedését (!) hadikölcsönjegyzés feltételéhez kötni. Az előírások alapján a jómódú felmentetteket csakis a civil hatóságokkal egyetértve, udvarias módon és kizárólag írásban lehetett felszólítani hadikölcsönjegyzésre. A rendelet előírta még azt is, hogy: „...*A katonai szolgálattételre bevonultak tehát (különösen a mezőgazdasági körökből származók) ismételten figyelmeztetendők arra, hogy amennyiben az szükséges, hozzátartozóikat is hadikölcsönjegyzésre (hadikölcsön biztosításra) idejekorán felhatalmazzák, illetve utasítsák. A kevésbé művelt elemnek ez irányba segítőleg és felvilágosítólag kell kezére járni (pld. megfelelő levelezőlap kitöltése stb.). Az összes katonai személyek hozzátartozóikat is figyelmeztessék ama káros következményekre, aminők bármilyen készpénznek céltalan felhalmozása által úgy az egyesre, mint a lakosság összességére nézve keletkeznek...*”

A nyolcadik magyar hadikölcsön propagandájának élénkítése érdekében már a legmodernebb eszközöket is bevetették, amelyek koordinálására ekkor már külön osztályt működtettek a Pénzügyminisztérium szervezetén belül. Az agitáció során ugyanis a filmgyárak és a mozgóképszínházak is „akcióba” léptek. A további adakozásra buzdító filmjeleneteket a fővárosi és a vidéki mozikban 1918 nyarán, egy hónapon keresztül valamennyi előadást megelőzően bemutatták. A belügyminiszter a rendőrhatalóságok kötelességévé tette annak ellenőrzését, hogy a propagandafilmeket valóban lejátszották-e, valamint előírta számukra a közterületen kifüggesztett hadikölcsönplakátok védelmét is.

A már említett minisztériumi egység a különféle hirdetmények, levelezőlapok és bélyegek kibocsátása mellett egy másik rendhagyó programot is útjára indított. Az osztály a Császári és Királyi Sajtóhadiszállás közreműködésével a hadikölcsönjegyzés propagandájának élénkítése érdekében megszervezte egy Berta mozsárágyú körbehordozását az ország nagyobb városaiban.¹⁶ Míg az első hadikölcsön kibocsátása országra szóló esemény volt, melyet hetekkel korábban bejelentett a sajtó, és minden számottevő személyiség megszólalt az ügy érdekében, később – a dolog természetéből következően – ez immár megszokott eseménnyé vált. Míg az első alkalommal egyetlen hét is elegendő volt a várakozásokat messze felülmúló összegű jegyzésekhez, a háborús lelkesedés és hazafias fellángolás lankadásával már kisebb összegek jegyzéséhez is egy hónapra, a 7. és 8. hadikölcsönnél pedig egyenesen hat hétre volt szükség. A hadisikerek elmaradása, majd Ferenc József halála – az 5. hadikölcsön jegyzési időszakában – érezhetően csökkentette a lakosság jegyzési kedvét. Ezt ellensúlyozandó, a hadikölcsönkötvényeket fel lehetett használni a háború idején bevezetett hadinyereség-adó fizetésére, a névérték 96,63%-án számítva. *A pénzügyi kormányzat terve az volt, hogy a háború végével a leszerelt katonai eszközöket (demobilizációs javakat) hadikölcsönkötvények ellenében értékesíti és ily módon azok jelentős részét a forgalomból kivonja.* Ezt az elképzelést azonban keresztülhúzta a háború elvesztése.¹⁷ A magyar gazdaságot megterhelő kötvénykibocsátások és azok lombardirozásának megkönnyítése nagyban hozzájárultak az infláció növekedéséhez. A háború után a hadikölcsönkötvény-tulajdonosok félelmei sajnos valóra váltak: befektetéseik elértektelenedtek.

¹⁶ Gyenesei: i. m. 313–316.

¹⁷ Pogány: i. m. 73–75.

A NÉMET ÉS ANGOL HADIKÖLCSÖNKÖTVÉNYEK A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Mielőtt rátérnénk a magyar hadikölcsönkötvények háború utáni történetére, röviden tekintsük át, hogy a vesztes Németország és a győztes Anglia milyen megoldást választott a háborús befektetők igényeinek kielégítésére.

Németország 1925. július 16-án törvényben szabályozta a kilenc alkalommal kibocsátott, közel 100 milliárd márka névértékű hadikölcsönkötvények további sorsát. Az „ősjegyzők” (Altbesitzer) kölcsönkötvényeit új állami kötvényekre cserélték át, mégpedig oly módon, hogy a 100 márka névértékű régi kötvényre 2,50 márka névértékű új kötvényt adtak, vagyis lényegében valorizálták (átértékelték) a követeléseket. Bevezették a sorsolás intézményét, amely azt jelentette, hogy ha valakinek volt 100 márka névértékű régi jegyzésű hadikölcsöne, úgy kisorsolás után visszakapott 12,5 márkát és ennek az összegnek a törvényes kamatait. Azokat az ősjegyzőket, akik 1000 márkánál többet nem jegyeztek, a névérték 15%-ában, illetve bizonyos jövedelmen túl 8%-os arányban, készpénzben elégitették ki. A „szegény sorsú” ősjegyzők, akiknek az éves jövedelme a 800, illetve az 1000 márkát nem haladta meg évjáradékot kaptak, ami maximum 800 márka lehetett.

Az 1917-ben kibocsátott és 3 millió brit által közel 2 milliárd font értékben vásárolt Nemzeti Háborús Kötvényekre a kormány eredetileg 5%-os kamatot ígért. Tíz évvel később Churchill javaslatára ezeket 4%-os hitelekkel „változtatták”, majd később egy részüket olyan, immár csak 3,5%-os kötvényekké alakították, amelyek már nem kötelezték az államot az eredeti tőke visszafizetésére, amíg a kamatokat rendben törleszti. Mivel időközben a piacon általában jobb feltételekkel lehetett pénzhez jutni, a brit kormány 2015 márciusáig nem törlesztette az összes ilyen adósságot, így állampolgárai gyakorlatilag egy évszázadon keresztül fizettek azért, hogy hitelezhettek a kormányuknak (hiszen a tőkét ők maguk is jobb feltételekkel fektethették volna be). Nagy-Britannia 1917 óta becslések szerint 5,5 milliárd fontot fizetett ki kamatként, 2015 márciusában pedig nagyjából 1,9 milliárd fontot törlesztett a megmaradt, még mindig több mint 100 ezer kötvénytulajdonosnak.¹⁸

A MAGYAR HADIKÖLCSÖNKÖTVÉNYEK SORSA A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A Monarchiában az első világháború kirobbanásakor lényegében felfüggesztették azt az 1892-ben elfogadott törvényt, amely szerint a forgalomban lévő pénzmennyiség legalább 40%-át nemesfémekkel és értékálló devizákkal kell fedezni, valamint az Osztrák–Magyar Banknak azt a kötelezettségét, hogy gondoskodik a korona más aranyalapú valutákkal szembeni értékállóságáról. Az állam növekvő háborús kiadásait a bankóprés egyre gyorsuló működtetésével egyenlítette ki, amely egyértelműen az infláció mind lendületesebbé válásához vezetett.

A forgalomban lévő pénz mennyisége a háborús évek során több mint 13-szorosára nőtt.¹⁹ A hadikölcsönök papírkoronára szóltak, és mivel időközben a papírkorona értéke

¹⁸ Juhász Dániel: Az első világháború pénzügyi vonatkozásai. Valóság, 59. évf. 8. sz., 2016. augusztus, 89. http://epa.oszk.hu/02900/02924/00044/pdf/EPA02924_valosag_2016_08_077-091.pdf (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

¹⁹ Magyarország a XX. században. II. kötet. A korona és a pengő tündöklésének és bukásának éve. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997, 655–665. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/371.html> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

az aranykoronával szemben drámaian csökkent, az államkincstár számára befolyó összegek arányában kifejezve azok természetesen lényegesen kevesebbet értek, mint amennyi a kibocsátott hadikölcsöncímletek névértéke volt. (Az első hadikölcsön kibocsátásakor a papírkorona aranyértéke még 90% volt, a nyolcadik hadikölcsönnél már csak 40%.) Az infláció 1923 márciusától 1924 márciusáig elérte a hiperinflációs küszöböt,²⁰ ekkor egy aranykorona már csak 17 866 papírkoronát ért.²¹ A pénzügyi kormányzat 1920-ban – mivel más lehetősége nem volt – nosztrifikálta (felülbélyegezte) a lényegében elértéktelenedett hadikölcsönkötvényeket. A hadikölcsönök nosztrifikálása idején kb. 9 milliárd korona névértékű hadikölcsönt bélyegeztek le.²² Ennek a lényege az volt, hogy rögzítsék: kik voltak a hadikölcsönkötvények eredeti jegyzői, vagyis az „ősjegyzők”. Ezzel kívánták elejét venni, hogy elinduljon a kötvényekkel való spekuláció, mivel a kormányzat ígérete szerint az ősjegyzők a kötvények valorizációjánál majd elsőbbséget élveznek a többiekkel szemben.

A hadikölcsön mennyisége időközben tovább csökkent, mivel az 1921/1923. esztendőkből az egyenes adók egy részét az adózók hadikölcsönben fizethették. Ennek összegére nincs pontos adatunk, azonban az feltétlenül több százmillió koronára tehető. Végül ugyancsak csökkent a forgalomban levő hadikölcsönök névértéke a 20%-os vagyonválság bevezetése következtében.²³ A kormányzat – néha egymásnak is ellentmondó nyilatkozatai –, a német valorizációs törvény elfogadása és a pengő 1927. évi bevezetése a kötvénytulajdonosokban azt a reményt erősítette, hogy az 1925 óta készülő valorizációs törvény rájuk is kiterjed. *Azonban az 1928. március 31-én kihirdetett, az egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló 1928. évi XII. törvénycikk 4. §-a kivonta a hadikölcsönkötvényeket az átértékelés lehetősége alól.*²⁴ A kormányzat az országos felháborodást keltő intézkedését a költségvetésről szóló 1928. évi XXXIII. törvénycikkben próbálta jóvátenni. A jogszabály szerint a hadikölcsöncímlet-tulajdonosok bizonyos támogatásban (járadékban) részesültek. A törvény szabálya szerint csak azok részesültek ilyen támogatásban, akiknek eredeti jegyzésű nosztrifikált hadikölcsöncímlet volt a birtokukban és bármely forrásból származó jövedelmük az évi 1500 pengőt nem haladta meg. Ez a jövedelmi határ minden egyes ellátatlan gyermek után 100 pengővel növekedett. Akinek ennél nagyobb jövedelme volt, az támogatásra nem tarthatott igényt. A támogatás összege a megállapítás alapjául szolgáló hadikölcsöncímletek névértékéhez igazodott.²⁵

A kormány „karitatív valorizálásként” népszerűsítette intézkedését, de a közvélemény és a hazai sajtó inkább „*alamizna segélynek*” keresztelte el az intézményt, amely 1942-ig lényegében nem változott. A hadikölcsönkötvények valorizációjának eléréséért társadalmi mozgalmak, egyesületek is alakultak, amelyek közül említést érdemel az *Elszegényedett*

²⁰ Botos: i. m. 120.

²¹ Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete 1914–1989. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999, 46.

²² Heti kiadás, az MTI hírei 58. sz. 1925. 07. 27. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/ (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

²³ Képviselőházi Irományok. 1927. XX. kötet, 893. Indítvány a „hadikölcsönkötvények” valorizációja tárgyában. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogydok_1927_1931/ (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

²⁴ Corpus Juris Hungarici, ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92800012.TV&targetdate=&prinfTitle=1928.+évi+XII.+törvénycikk&referer=1000ev> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

²⁵ 5000–20 000 korona névértékig évi 200 pengő; 20 000–30 000 korona névértékig 300 pengő; 30 000–50 000 korona névértékig évi 400 pengő; 50 000–100 000 korona névértékig évi 500 pengő, 100 000 koronán felüli névértékű pedig évi 600 pengő volt a támogatás összege. 1928. évi XXXIII. törvénycikk az 1928/1929. évi állami költségvetésről 14. §. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D40> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

Hadikölcsöntulajdonos Ősjegyzők Országos Egyesülete, amelynek tagjai megalapították az *Országos Hadikölcsön Pártot*.²⁶ A párt javaslataival folyamatosan „nyomás alatt tartotta” a Népjóléti Minisztériumot, de átütő eredményt nem ért el, azonban így legalább napirenden maradt az elszegényedett kisbefektetők ügye. *1942. július 19-én hirdették ki az 1914–1918. évi hadikölcsönök rendezéséről szóló 1942. évi IX. törvénycikket*, amely részletesen rendelkezett a természetes személyeknek és az egyházi, közművelődési vagy közjóléti tevékenységet kifejtő alapítványoknak és ilyen rendeltetésű más jogi személyeknek a hadikölcsönkötvényen alapuló követelésének átértékeléséről. Az átértékelés sávosan történt, ami azt jelentette, hogy pl. akinek a tulajdonában álló összes hadikölcsönkötvények névértéke az 1000 koronát nem haladta meg, azoknak a kötvényeit 100 korona = 10 pengő értékarányban készpénzben beváltották. Ha ugyanannak a jogosultnak a tulajdonában álló összes hadikölcsönkötvényeinek névértéke 25 000 koronánál nagyobb volt, a kötvényeket 100 korona = 5 pengő értékarányban 40 év alatt törlesztendő, évi 3%-kal kamatozó államadóssági címletekre cserélték ki.

A törvény nem feledkezett meg a hadikölcsön-biztosítást kötőkről sem, és rendezte ezeknek a kötvényeknek az átértékelését is. A kiszolgáltatót új államadóssági címleteket 25, 50, 100, 500 és 1000 pengő névértékben bocsátották ki, kamatozásuk 1942. évi július hó 1-jén kezdődött és kamataik évenként utólag voltak esedékesek. (A pénzügyminiszter a törvény végrehajtására kiadott 1943. évi 1.200 P. M. számú rendeletével az átértékelési időszakot 1943. december 31-ig meghosszabbította.) *A közel negyedszázaddal a Nagy Háború lezárását követően alkotott törvény legnagyobb hibája (lásd 9. §) az volt, hogy az állam faji alapon igazságtalan és erkölcstelen megkülönböztetést tett a kisbefektetők között.*²⁷ A második világháborút követően a magyar állam az 1942. évi IX. törvénycikkben foglalt kötelezettségeit nem tudta teljesíteni. (A magyar gazdaságtörténészek szerint a háború utáni belföldi adósság 14 milliárd pengőre rúgott. A belföldi államadósság legnagyobb tétele a 11,2 milliárd (!) pengő összegű rövid lejáratú hadikölcsön volt.)²⁸ A nehézségeket csak tovább fokozta, hogy Magyarországon a háború után a világtörténelem legnagyobb mértékű inflációja következett be. A kereslet és kínálat viszonya teljesen megbomlott és az akadozó adók miatt a kormány csak bankjegyek kibocsátásával tudta fedezni a költségeket. Az infláció teljesen elértéktelentette az államkötvényekbe és egyéb értékpapírokba fektetett vagyonekat, így az első világháborús hadikölcsönkötvények átértékelése során kibocsátott államadósság-kötvényeket is.

²⁶ Vendéglősök Lapja. 1930. 01. 20. 2. szám. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FSZEK_HelyiLapok_VendeglosokLapja_1930/?pg=10&layout=s (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

²⁷ „9. § Ha az átértékelés során olyan személynek, akit az 1939:IV. törvénycikk, vagy az 1941:XV. törvénycikk értelmében zsidónak kell tekinteni, hadikölcsönkötvényei ellenében 5000 pengőt meghaladó névértékű államadóssági címletet kellene kiadni, az érdekelt csak 5000 pengő névértékű címlet kiadását igényelheti; a többléte az 1939:IV. törvénycikk 22. §-ában meghatározott célra kell fordítani.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94200009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

²⁸ Mihályi Péter: A 2010–14 közötti államosítások történelmi előzményei Magyarországon, 1722–1962. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2015, 38. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/129846/1/824100247.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

A banki és tőzsdei befagyasztások miatt a forint bevezetéséig – 1946. augusztus 1-jéig – nem is volt reális esély azok valorizálására.²⁹ Ez azonban nem történt meg, majd 1948-ban, a „fordulat évében” egyértelművé vált, hogy a kormány a kifizetéseket nem támogatja. A magyar állam 1949-ben pedig egyértelműen megtagadta a kifizetéseket, és ezzel lezárult az első világháborús hadikötvények magyarországi története. Az 1950-es évek Magyarországon a szocialista propaganda még sokszor előszeretettel példálózott azzal, hogy a háborús hadikölcsönkötvények hány családot tettek tökre. *Ezt általában akkor tette, amikor népszerűsítette az általa bevezetett – kamatmentes és kötelezően előírt – „Békekölcsön” megtakarítási formát, amivel a „békéért folyó küzdelemben” a dolgozók az államot támogatták.*³⁰

ÖSSZEGRÉS

Seligman professzor, a Columbia Egyetem tanára 1918-ban megjelent „Loans versus taxes in war finance” című művében az alábbiakban foglalta össze a hadikölcsön lényegét, amely a mai olvasó számára is tanulságos: „...*A hadikölcsönök a háborús terhek könnyítésére alkalmasak, feltéve, ha elővigyázatosan veszik igénybe. Tisztán kölcsönrel finanszírozni a háborút: rövidlátás, tisztán adóval: öngyilkosság. A háborús adóknak súlyosaknak és azonnaliaknak kell lenniük, de sohasem szabad azt a pontot túlhaladniuk, ahol a nemzeti termelést csökkentik, vagy ahol már a kívánatos fogyasztást akadályozzák. A háború elején a nagy kiadásokat inkább kölcsönrel kell fedezni s a háború előrehaladásával az adókat fokozatosan igénybe venni. A kölcsön-igénybevétel azonban minden pillanatban előállhat...*”³¹

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar hadikölcsönkötvény- kibocsátások a belső erőforrások mobilizálásának meglehetősen sikeres formáját jelentették, azonban visszafizetésük már a kezdetektől sem volt számszakilag alátámasztva. A kötvények törlesztésénél előre kalkuláltak a biztos győzelemmel – így a vesztes antantországoktól befolyó hadiváltság összegével is –, a vereség pedig fel sem merült a tervek között.³² A jegyzett összeg – 18,5 milliárd korona – időbeli és jegyzési összegben történő eloszlásáról rendelkezünk adatokkal. Az első három kötvénykibocsátás az államnak kb. 4–5 milliárd korona bevételt hozott. A kis befizetések, azaz az 50 és 1000 korona közti jegyzések a befizetések 6%-át, az 1000 és 2000 korona közöttiek nagyjából a 10%-át, a 2000 és 10000 korona közöttiek a 20%-át adták az összes kölcsönjegyzésnek. A hadikölcsönök közel kétharmadát az igazi nagybefektetők (a 10000 korona felett jegyzők) vásárolták fel. A „nagyjegyzők” között szerepeltek hadiszállítók, biztosító társaságok, pénzintézetek, de pl. az egri érsek is jegyzett hadikölcsönkötvényeket.³³

²⁹ Cora Zoltán: A szociálpolitika választásai Magyarországon: a mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938–1950). PhD-értekezés. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2011, 238., 250. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/655/> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

³⁰ A Kommunizmus Áldozatainak Emléknappja február 25. Kommunista kislexikon. <http://kommunizmusaldozatai.kormany.hu/a-kommunizmus-kisszotara> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

³¹ Hojdrik: i. m. 610.

³² Egrý: i. m. 3.

³³ Kaba Eszter: Ne sokat költsön, vegyen inkább kölcsön! – A hadikölcsönökről. 2. <http://elsovh.hu/ne-sokat-koltson-vegyen-inkabb-kolcson-a-hadikolcsonokrol/> (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.) Az első számú „nagyjegyző” a magyarországi gabonaellátást biztosító Haditermény Rt. volt. A társaság 1 033 607 820 korona értékben jegyzett hadikölcsönkötvényeket. Manfred Rauchensteiner: The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918. Böhlau Verlag Ges.m.b.H & Co. KG, Wien Köln Weimar 2014, 572. http://www.boehlau-verlag.com/download/163983/978-3-205-79588-9_1_OpenAccess.pdf (Letöltés időpontja: 2017. 11. 11.)

Az adatok alapján egyértelmű, hogy az átlagemberek – jellemzően az alsó középosztály – számszerűen kisebb összegeket „áldoztak a hazáért”, azonban közülük sokaknak az összes megtakarítása elveszett, és így ők lettek a háború pénzügyi áldozatai. Erről a korabeli háborús naplók így írtak: „*mindegy volt, hogy az alkohol, a kártya vagy a hadikölcsön vitte el, a családi vagyontól az utódokra már semmi nem maradt.*”³⁴

FELHASZNÁLT IRODALOM

1928. évi XII. törvénycikk egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92800012.TV&targetdate=&printTitle=1928.+évi+XII.+törvénycikk&referer=1000ev>
1928. évi XXXIII. törvénycikk az 1928/1929. évi állami költségvetésről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D40>
1942. évi IX. törvénycikk az 1914-1918. évi hadikölcsönök rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94200009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>
1943. évi 1.200 P. M. rendelet. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1943/?pg=0&layout=s
- Bodrogi Bence – Galántai Zoltán: *Gazdaságtörténet*. Typotex Kiadó, 2013. <http://www.tankonyvtar.hu/hu>
- Botos János: *A fizetőszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924*. Múltunk politikatörténeti folyóirat, 2015/3. <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00043/pdf/>
- Cora Zoltán: *A szociálpolitika válaszfutói Magyarországon: a mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938–1950)*. PhD-értekezés. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2011. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/655/>
- Egry Gábor: *Hogyan pénzeljünk egy háborút?* <http://elsovh.hu/hogyan-penzeljunk-egy-haborut/>
- Gunst Péter: *Magyarország gazdaságtörténete 1914–1989*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.
- Gyenesei József: *Kecskemét hadikiadásai az első világháború idején*. In: Gyenesei József (szerk.): *Hátországban. Kecskemét az I. világháború idején*. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Sorozaton kívüli kiadványok, Kecskemét, 2015. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BKKM_Sk_18_Hatorszagban/?pg=314&layout=s
- Heti kiadás, az MTI hírei 58. sz. 1925. 07. 27., https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/
- Hojdrik Sándor: *Az államkölcsönök és a háborús pénzügyek*. Magyar Statisztikai Szemle 1928, VI. évfolyam, 6. szám. https://www.ksh.hu/statszempl_archivum#year=1928
- Imre Sándor (szerk.): *A Világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda kiadása, Budapest, 1917. http://mtdaportal.extra.hu/books/imre_sandor_a_vilagaboru.pdf
- Juhász Dániel: *Az első világháború pénzügyi vonatkozásai*. Valóság, 59. évf. 8. sz. 2016. augusztus. http://epa.oszk.hu/02900/02924/00044/pdf/EPA02924_valosag_2016_08_077-091.pdf
- Juhász István: *A háború átírja az adószabályokat*. Adó/Online, Wolters Kluwer (Nemzetközi Kiadó és Információs Szolgáltató Vállalat) Kft. <https://ado.hu/rovatok/ado/a-haboru-atirja-az-adoszabalyokat>
- Kaba Eszter: *Ne sokat költsön, vegyen inkább kölcsön! – A hadikölcsönökről*. <http://elsovh.hu/nesokat-koltson-vegyen-inkabb-kolcson-a-hadikolcsonokrol/>
- Képviselőházi irományok. 1927. XX. kötet, 893. Indítvány a „hadikölcsönkötvények” valorizációja tárgyában. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogykdoc_1927_1931/

³⁴ Kaba: i. m.

- Kiss Anita – Vass Olivér (szerk.): *Jegyzett-e már Hadikölcsönt?* Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára 2014. <http://pestmegye100eve.blogspot.hu/2014/11/jegyzett-e-mar-hadikolcsont.html>
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században. II. kötet. A korona és a pengő tündöklésének és bukásának évei.* Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/371.html>
- Mihályi Péter: *A 2010–14 közötti államosítások történelmi előzményei Magyarországon 1722–1962.* MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2015. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/129846/1/824100247.pdf>
- Pápai Tamás László: *Gyáarak a hadsereg szolgálatában – Haditermelés Pestszentlőrincen.* In: Heilauf Zsuzsanna – Pápai Tamás László: *Sorsfordulók. Pestszentlőrinc és Soroksárpéteri az első világháborúban.* A Tomory Lajos Múzeum kiadványa, 2016. <http://muzeum18ker.hu/wp-content/uploads/2016/10/tejlesk%C3%B6tetetre-1.pdf>
- Pogány Ágnes: *A magyarországi közkölcsönök története az első világháború kitörésétől a pénzügyi stabilizációig.* Történelmi Szemle, 2002. 1–2. szám. http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=16614
- Rauchensteiner, Manfred: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918.* Böhlau Verlag Ges.m.b.H & Co. KG, Wien Köln Weimar, 2014. http://www.boehlau-verlag.com/download/163983/978-3-205-79588-9_1_OpenAccess.pdf
- Rőczei Livia: *„Lelkesülve látjuk a régi ősi harcképesség újra való feltámadását.” A Pest megyei közvélemény és az első világháború.* <http://pest.archivportal.hu/data/files/202266412.pdf>
- Sziji Jolán (főszerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs.* Budapest, Petit Real, 2000. Vendéglősök Lapja. 1930. 01. 20. 2. szám. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FSZEK_HelyiLapok_VendeglosokLapja_1930/?pg=10&layout=s